

УДК 94 : 327.54

Толстов С.В.* , Фесенко М.В.†

ФЕНОМЕН «НОВОЇ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ» З ПОГЛЯДУ ПОЛІТОЛОГІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Анотація. Досліджено чинники і особливості феномена «холодної війни» як особливої форми конфронтаційних відносин між великими державами. Представлено критичний огляд основних версій і концептуальних підходів, які стосуються оцінки нинішнього стану і перспектив американо-російських відносин. Відзначається, що в своїй більшості дослідники і політичні коментатори схильні розглядати нинішню тенденцію до посилення суперництва великих держав як специфічний і видозмінений аналог «першої» «холодної війни» 1940-х – 1980-х рр. Основна альтернативна версія обґрунтовує загострення конкуренції і суперництва великих держав формуванням багатопольярної системи міжнародних відносин, побудованої на децентралізації чинників сили і впливу.

У теоретичному плані видається важливим порівняльний аналіз різних форм суперництва, конкуренції і конфронтації провідних міжнародних акторів у різні історичні періоди на предмет виявлення їх схожості та відмінностей, в тому числі в порівнянні з типологічними ознаками «холодної війни» 1940-х – 1980-х рр.

Проведений аналіз підтверджує трактування феномена «холодної війни» як специфічної форми тривалих відносин конфронтаційного типу між країнами, які знаходяться в стані постійного конфлікту, утримуючись при цьому від прямого застосування військових методів протиборства.

---

* кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

† доктор політичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Ключові слова: міжнародні відносини, «холодна війна», безпека, стримування, конкуренція, суперництво, невоєнні методи конфронтації.

Аннотація. Исследованы факторы и особенности проявления феномена «холодной войны» как особой формы конфронтационных отношений между великими державами. Представлен критический обзор основных версий и концептуальных подходов, касающихся оценки нынешнего состояния и перспектив американо-российских отношений. Отмечается, что в своем большинстве исследователи и политические комментаторы склонны рассматривать нынешнюю тенденцию к усилению соперничества великих держав как специфический и видоизмененный аналог «первой» «холодной войны» 1940-х - 1980-х гг. Основная альтернативная версия обосновывает обострение конкуренции и соперничества великих держав формированием многополярной системы международных отношений, основанной на децентрализации факторов и силы и влияния.

В теоретическом плане представляется важным сравнительный анализ различных форм соперничества, конкуренции и конфронтации ведущих международных акторов в разные исторические периоды на предмет выявления их сходства и различий, в том числе по сравнению с типологическими признаками «холодной войны» 1940-х - 1980-х гг.

Проведенный анализ подтверждает трактовку феномена «холодной войны» как специфической формы длительных отношений конфронтационного типа между странами, которые находятся в состоянии постоянного конфликта, воздерживаясь при этом от прямого применения военных методов противоборства.

Ключевые слова: международные отношения, «холодная война», безопасность, сдерживание, конкуренция, соперничество, невоенные методы конфронтации.

Abstract. *The factors and features of the manifestation of the phenomenon of the "cold war" as a special form of confrontational relations between the great powers are investigated. A critical review of the main versions and conceptual approaches regarding the assessment of the current state and prospects of US-Russian relations is presented. It is noted that for the most part, researchers and political commentators are inclined to consider the current trend towards increased rivalry between the great powers as a specific and modified analogue of the "first" "cold war" of the 1940s - 1980s. The main alternative version justifies the intensification of competition and rivalry of the great powers with the formation of a multipolar system of international relations based on the decentralization of factors and strength and influence.*

In theoretical terms, it seems important to compare the various forms of rivalry, competition and confrontation of leading international actors in different historical periods in order to identify their similarities and differences, including in comparison with the typological features of the Cold War of the 1940s - 1980s.

The authors interpret the Cold War phenomenon as a specific form of long-term confrontational relations between the countries that are in a state of permanent conflict while refraining from direct military confrontation.

Keywords: *international relations, the Cold War, security, deterrence, competition, rivalry, non-military methods of confrontation.*

Постановка проблеми. Оцінюючи загострення напруженості у міжнародних відносинах, політичні оглядачі, аналітики та науковці чим далі частіше характеризують стан відносин між провідними державами як «Нову холодну війну», або «Другу холодну війну». Проте зазначений підхід подекуди викликає заперечення, насамперед через його доволі нечітку концептуальну обґрунтованість. Розв'язання цього спору потребує порівняльного аналізу політичного клімату у відносинах між СРСР і США в 1940-х – 1980-х рр. та стану напруженості у відносинах між провідними альтернативними центрами сили на сучасному етапі. Відтак виглядає

доцільною чіткіша концептуалізація самого поняття «холодної війни» як політичного феномену, який характеризує стан високої й постійної напруженості в двосторонніх і багатосторонніх відносинах, однак супроводжується уникненням суб'єктів конфронтації від прямого застосування сили.

При цьому слід відзначити, що попри значний обсяг наукової та політичної літератури з проблематики «холодної війни», в науковому дискурсі й досі залишаються дискусійними критерії, які дозволяють визначити зміст цього феномену міжнародних відносин. Не дивно, що по мірі розгортання полеміки з приводу оцінки новітніх тенденцій у відносинах між США та Росією, колишня «холодна війна» 1940-х – 1980-х рр. все частіше стає предметом переосмислення у політичних та академічних колах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження феномену «нової» холодної війни привертає увагу все більшої кількості науковців та політичних аналітиків. В цьому контексті заслуговує на увагу науковий доробок таких американських вчених, як У. Бернс [1], Р. Брауні [2], Р. Берт [3], Р. Гартхоф [4], Р. Гейтс [5], Т. Грем [6], Т. Карпетнер [7], С. Коен [8; 9], М. Лінд [10], Д. Мілбенк [11], О. Фрідман [12], Р. Хаас [13; 14].

Серед європейських коментаторів і дослідників, в статтях яких розглядаються поточні нюанси та особливості нової холодної війни, доцільно відзначити Н. Екдаля [15], Д. Мар'яновича [16], Н. Нугайреда [17], Ж. Пінателя, Е. Юссона [18], Ю. Райтасало [19]. Серед українських авторів дотичній проблематиці присвячено праці Є. Магди [20], В. Манжоли [21; 22], Т. Орлової [23], С. Толстова [24] та ін.

В сенсі презентації протилежних поглядів на спонукальні мотиви і причини нової холодної війни привертає увагу політико-академічний спір американським істориком і політологом С. Коеном (почесний професор Принстонського і Нью-Йоркського університетів) і М. Макфолом (професор Стенфордського університету, колишній радник в адміністрації президента Б. Обами і посол США в Росії в 2012-2014 рр.). В ході дискусії «Нова

американо-російська холодна війна – хто винен?», яка транслювалася на телебаченні й висвітлювалася в журналі «The Nation», С. Коен стверджував, що багато в чому розгортанню «нової» холодної війни сприяла нерозважлива політика, яку США проводили з 1990-х рр. Натомість А. Макфол, керуючись аргументами, викладеними в його книзі «Від холодної війни до гарячого миру» [25], доводив, що в цьому винен В. Путін, який очолює Росію з 2000 р., і переконував, що початком «нової» холодної війни слід вважати події 2014 р.

За альтернативною версією С. Коена, нова холодна війна почала розгортатися одразу ж після закінчення «першої холодної війни» за відсутності якихось серйозних публічних дебатів, хоча в умовах демократії вони є чи не єдиним способом піддати критичному аналізу чи змінити офіційну політику. В результаті такого замовчування США з 1990-х рр. проводили стосовно РФ «нерозумну» політику, керуючись одними й тими ж основними переконаннями і принципами. На думку С. Коена, така ситуація принципово відрізняється від обставин попередньої холодної війни, коли з 1960-х по 1980-і рр. політика США регулярно обговорювалася як на високому політичному рівні, так і серед широких мас. Саме відсутність громадських дебатів, на переконання дослідника, є однією з причин того, що нова холодна війна є більш небезпечною, ніж попередня [26]. Як стверджує С. Коен, в 1990 р. керівництво США уклало й невдовзі знехтувало важливу «джентельменську» угоду: у відповідь на згоду М. Горбачова з тим, що об'єднана Німеччина стане членом НАТО, західні держави на чолі з президентом Дж. Бушем-старшим дали обіцянку про нерозширення НАТО на Схід. «В результаті порушення цього зобов'язання кілька років по тому виникли дві основні причини нової холодної війни. Перша полягає у тому, що на сьогодні НАТО, найпотужніший у світі військовий альянс, знаходиться біля кордонів РФ. Друга полягає у непохитності думки російської політичної еліти, яку виражає не тільки В. Путін, що США неодноразово порушували свої обіцянки, дані Москві» [26].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Перебіг загальної наукової дискусії дозволив виявити низку проблемних зон у тлумаченні подій 1940-х – 1980-х рр. Адже з огляду на тривалість та інтенсивність суперництва двох наддержав у 1947/48 – 1990/91 рр. залишається відкритим принципове питання, чи була тогочасна «холодна війна» специфічною формою співіснування ворогуючих сторін, або вона мала характер протиборства, яке передбачало неминучу розв'язку, мусило закінчитися поразкою слабшого суперника й встановленням домінування переможців.

З погляду сьогодення ці зауваження визначають основні контури політичного і наукового дискурсу. Поява новітніх гіпотез з приводу того, чи можна вважати теперішнє загострення суперництва великих держав аналогом колишньої «холодної війни» 1947-1991 рр., потребує з'ясування, чи були тодішні й теперішні протиріччя подібними або принаймні однотипними за їх формою, ступенем гостроти та інтенсивності. Від відповіді на це питання залежить, наскільки продуктивним може бути порівняння історичних умов і типологічних ознак глобального протиборства між СРСР і США з різноплановими відносинами конкуренції та суперництва між великими державами сучасності.

Формулювання цілей статті.

Робоча гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що феномен «холодної війни» є специфічною формою тривалих відносин конфронтаційного типу між країнами, які перебувають у стані постійного конфлікту, однак утримуються від прямого застосування збройних методів протиборства. На підставі цієї гіпотези як базового критерію порівняльного аналізу була поставлена мета проаналізувати основні концептуальні підходи науковців та політичних оглядачів до проблеми сучасних американо-російських відносин, які більшість авторів вважають специфічним аналогом «першої» «холодної війни» 1940-х – 1980-х рр. Суттєвий інтерес також становить оцінка взаємовідносин між різними міжнародними акторами на

предмет їх схожості, відповідності чи відмінності у порівнянні з типологічними ознаками «холодної війни» 1940-х – 1980-х рр.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Теоретико-методологічні підходи

Типову ідеологічну оцінку «холодної війни» знаходимо у «Великій радянській енциклопедії», яка тлумачила поняття «холодна війна» переважно в політико-ідеологічному сенсі – як синонім політики Заходу «стосовно СРСР та інших соціалістичних країн, а також народів, що боролися за національну незалежність, мир, демократію і соціалізм». Особливо наголошувалося, що політика «холодної війни» була спрямована на загострення і збереження стану міжнародної напруженості (в якості принципово важливої залежної перемінної). Цей чинник спричиняв і впродовж тривалого часу підтримував небезпеку виникнення «гарячої війни» (здебільшого в формі «балансування на межі війни»), що мало «виправдовувати гонку озброєнь, зростання військових витрат, посилення реакції та переслідування прогресивних сил у капіталістичних країнах» [27]

Новітні енциклопедичні видання та словники послуговуються ширшими й розлогішими засобами теоретичного узагальнення. Автор статті «Холодна війна» в «Українській дипломатичній енциклопедії» В.А. Манжола (професор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка) вказує, що цей термін використовується для позначення стану конфронтації між СРСР і західними країнами на чолі зі США в період після закінчення Другої світової війни. Зазначене явище описується як «стан міжнародних відносин», яким були властиві постійна взаємна ворожість й недовіра, які ґрунтувалися на політичних, ідеологічних, економічних та суспільних відмінностях між наддержавами» [21].

За визначенням В.А. Манжоли, після поразки Німеччини в 1945 р. загострення протиріч між союзниками по антигітлерівській коаліції мотивувалося прагненням заповнити вакуум сили в Європі. В 1947-1949 рр.

суперництво між ними призвело до згорання партнерства та поступового переведення протистояння в режим перманентної конфронтації. Однією з найважливіших складових тогочасної конфронтації була ідеологічна, адже дві наддержави «намагалися перебудувати повоєнний світ згідно зі своїми ідеологічними настановами», а їхня зовнішньополітична діяльність набувала, певною мірою, «месіанського характеру». СРСР та США будували свою політику на основі глибоко антагоністичних принципів: їх розділяли розбіжності з питань прав людини, громадянських свобод, соціально-економічного устрою світу та бачення тенденцій розвитку людства. Визначальним чинником «холодної війни» була гонка ядерних озброєнь. «Ядерний потенціал, який уможлиблював цілковите знищення супротивника, виступив фактором стримування можливої великомасштабної війни між наддержавами та змусив їх реалізовувати конфронтаційні відносини мирними засобами» [21].

Характеризуючи явище «холодної війни», енциклопедія «Британніка» акцентує увагу на тому, що це було відкрите, проте обмежене суперництво між США і СРСР та їхніми союзниками. Відзначається, що глобальна геополітична, економічна та ідеологічна конфронтація між СРСР і його союзниками, – з одного боку, та США, країнами Західної Європи та їхніми союзниками, – з іншого, що тривала з середини 1940-х до початку 1990-х рр., призвела до розпаду СРСР [28].

Загалом у політичній літературі виразно простежується концептуальний акцент на уявленні, що «холодна війна» 1947-1991 рр. мала характер глобальної конфронтації між двома військово-політичними блоками на чолі зі США та СРСР. Попри окремі періоди розрядки напруженості, ці відносини зберігали високий рівень конфліктності. Водночас специфічного ознакою цих відносин було обмежене застосування воєнної сили та уникнення основними суперниками прямого військового зіткнення, – як між самими наддержавами, так і між ними та офіційними союзниками провідної держави-суперника, що очолювала протилежний блок. При цьому, з початку

1970-х рр. конфігурація міжнародної системи набула складнішої природи, яка вже не вимірювалася суто протистоянням між двома конкуруючими блоками [28].

Т.В. Орлова (професор історичного факультету Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка) розцінює «холодну війну» як аналог «третього світового конфлікту» – третю й останню світову війну ХХ ст. На її думку, з одного боку «холодна війна» мала ознаки «справжньої світової війни, яка закінчилася переділом світу на користь переможців і повним крахом (аж до розпаду) держав, що програли. З іншого – це була незвичайна, нетрадиційна війна, яка здійснювалася переважно в ідеологічній, політичній, економічній і технологічній сферах із використанням безпрецедентно жорстких невійськових і нетрадиційних засобів». Використання цих засобів врешті-решт і визначило характер, форми і масштаби «холодного» протиборства, яке аж ніяк не вписувалося у рамки звичайної збройної боротьби» [23, с. 261].

Шведський журналіст Н. Екдаль, розмірковуючи на тему одвічного й перманентного конфлікту в міжнародних відносинах, пропонує вважати «холодну війну» аналогом Третьої світової війни, яка велась «за довіреністю» (by proxy) й завершилася політичним об'єднанням більшої частини Європи, а розпочату 2001 р. глобальну війну проти тероризму – як сублімовану форму Четвертої світової війни, яка дивним чином зачепила всі больові точки «перших трьох світових війн» з акцентом на конфліктні зони Близького Сходу [15].

Серед характерних ознак і специфічних рис «холодної війни» як політичного феномену Т.В. Орлова відзначає наступні:

- вперше мав місце приклад, коли країна, яка розпочала світову війну, виграла її;

- вирішення ідеологічних суперечностей здійснювалося з використанням невійськових і нетрадиційних (насамперед інформаційних) засобів протиборства;

- розв'язання ідеологічних суперечностей не призвело до усунення геополітичних суперечностей;

- наявність ядерної зброї й усвідомлення небезпеки світової ядерної війни та її наслідків не дозволили застосувати військові засоби у глобальному масштабі;

- активне суперництво було винесене на територію «третіх» держав;

- підсумки війни не були юридично закріплені рішеннями міжнародної конференції держав-переможниць [23, с. 261-262].

Серед різноманітних оцінок «холодної війни» доцільно виокремити дві протилежні точки зору. Ряд дослідників вважають, що «холодна війна» 1947/48 – 1990/91 рр. була унікальним породженням обставин ХХ ст., і що нічого подібного у минулому доти не спостерігалось. За цією логікою, глобальне протистояння другої половини ХХ ст. було зумовлено розподілом світу між конкуруючими, протилежними в політико-ідеологічному сенсі системними об'єднаннями, та появою ядерної зброї. Протилежна точка зору полягає у тому, що подібні феномени відносин конфронтаційного типу – її історичні аналоги – мали місце навіть у давнину, наприклад, під час майже 120-річного протистояння Риму і Карфагену в III-II ст. до н.е. Адже обидві сторони намагалися завдати одна одній найбільшої шкоди морськими блокадами, підіривними діями, перетягуванням союзників, встановленням прямого контролю над стратегічно важливими опорними пунктами, тиском на нетривких союзників і нейтралів, провокуванням повстань, таємною дипломатією тощо. Зазначається, що схожі ситуації та притаманні ним ознаки поведінки зустрічаються і в сучасній практиці, наприклад у формі жорстких санкцій і системної блокади, яку США впродовж тривалого часу провадили щодо окремих країн на кшталт Куби, Ірану, Лівії, Іраку, Сирії, КНДР та ін.

В сучасній політичній літературі новітні тенденції у відносинах між США, – з одного боку, та Росією та Китаєм, – з іншого, все частіше розглядаються як своєрідна реінкарнація протистояння часів «холодної

війни». На нашу думку, ці твердження справедливі насамперед у тому, що сучасний стан суперництва між великими державами, як і конфронтаційний тип відносин другої половини ХХ ст., дуже близький до балансування на грані війни. При цьому, як і за часів «холодної війни», відносини між конкуруючими державами не передбачають заздалегідь запланованого прямого воєнного зіткнення сторін. Доцільно зауважити, що учасники конфронтації офіційно визнають один за одним статус опонентів, суперників чи супротивників. При цьому різниця між «ворогом» і «супротивником» по суті залежить від наявності чи відсутності прямого силового конфлікту і воєнних дій. Інакше кажучи, якщо стан війни не впроваджується, та несанкціонованих військових зіткнень не спостерігається, сторони зазвичай визначають одна одну як супротивників. Якщо трапляються поодинокі інциденти на кшталт збиття цивільних лайнерів чи брутальних порушень міжнародного права, учасники протистояння можуть свідомо утримуватися від надмірного загострення напруженості й залишатися упродовж певного часу в стані «ні війни, ні миру». Однак у разі прямих воєнних зіткнень, коли спрацьовує логіка спіралі ескалації, супротивники починають безпосередньо й офіційно вважати один одного ворогами і вживати це поняття у повсякденному дискурсі.

В попередні епохи спіраль ескалації здебільшого звершувалася зіткненням ворогуючих армій на полі бою незалежно від того, чи були окремі суспільства морально готові до війни. Проте в умовах американо-радянського змагання 1947-1991 рр. обидві сторони усвідомлювали небезпеку прямої воєнної конфронтації, надаючи, за відносно нечисленними винятками, перевагу непрямим формам протиборства в «третьому світі».

Хитка грань між супротивником і ворогом зазвичай доволі умовна. Навіть якщо сторони потенційно усвідомлюють небезпеку загострення відносин, що може призвести до прямого воєнного конфлікту, вони здебільшого воліють уникати тих дій, які здатні прискорити воєнну розв'язку. До того ж реалії постбіполярного світу виявили значний потенціал

гнучкості міжнародної системи, що слугує підставою для висновку про можливість її еволюційних змін за уникнення прямих зіткнень між провідними державами, які визначають та уособлюють її полярну структуру.

Загалом термінологічний апарат доктринальних документів сучасних держав світу засвідчує й дозволяє виокремити певну понятійну різницю між ворогом і супротивником. Адже ворог – це або уособлення екзистенціальної загрози, яка може бути нейтралізована лише шляхом її знищення (типовим прикладом застосування таких понять є словосполучення вороги миру, свободи, цивілізації тощо), або це супротивники, які втілюють чи уособлюють пряму загрозу певному державному суб'єкту та його суспільному організму. При цьому згаданий термін найчастіше використовується для позначення іншої сторони протиборства у традиційному контексті війни.

Проте феномен «холодної війни» 1940-х – 1980-х рр. виглядає набагато складнішим. Адже з одного боку, центросилові учасники «холодної війни» уникали воєнного зіткнення, хоча й вели запекле змагання в ідеологічній, політичній, економічній і технологічній сферах з використанням різноманітних невійськових і нетрадиційних засобів. З другого боку, за своїми довготерміновими результатами, «холодна війна» мала схожість з наслідками справжньої світової війни, яка закінчилася перерозподілом світу на користь переможців і повним крахом держав, що програли. Не менш важливим було й те, що політичні підсумки «холодної війни», за певними винятками, не були закріплені у формі зобов'язуючих багатосторонніх міжнародних договорів чи рішень міжнародних конгресів. Спочатку про обопільне прагнення до міцного миру лідери США та СРСР оголосили під час зустрічі на Мальті (2-3 грудня 1989 р.). Згодом були укладені часткові угоди, що стосувалися розв'язання окремих невирішених питань, пов'язаних з наслідками Другої світової війни (Договір про остаточне врегулювання щодо Німеччини від 12 вересня 1990 р.), та підписані політичні документи («Паризька хартія для нової Європи» від 21 листопада 1990 р. та Спільна

декларація США та РФ від 1 лютого 1992 р.), які декларували прихід нової ери «демократії, миру та єдності». В Спільній декларації президентів Дж. Буша-старшого та Б. Єльцина окремо йшлося, що США і Росія не розглядають один одного «в якості потенційних супротивників» [29].

Загалом можна стверджувати, що «холодну війну» як своєрідний феномен міжнародних відносин найбільш виразно характеризують методи, які застосовувалися її учасниками. Серед них важливе значення мали системне стримування, яке стосувалося різних сфер відносин, включаючи насамперед військову, створення постійних військових блоків та економічних об'єднань, застосування економічних санкцій і блокад, обмеження економічних і гуманітарних зв'язків, організація підривної діяльності та підтримка антиурядових сил. З цієї точки зору явище «холодної війни» слід розуміти як форму тривалих відносин конфронтаційного типу між країнами, які перебувають у стані постійного конфлікту, широко використовують як силові, так і несилові форми тиску на супротивника, однак утримуються від прямого застосування збройних методів протиборства.

Показово, що саме питання про закінчення «холодної війни» 1940-х – 1980-х рр. й досі залишається дискусійним. Адже про завершення «холодної війни» сторони заявили раніше (1989 р.), ніж відбувся розпад СРСР (1991 р.) [4, р. 404-408]. Й тому видається цілком імовірним, що відчуття усунення загроз, пов'язаних зі станом «холодної війни», сприяло переважно мирному саморозпуску СРСР. Описуючи перебіг радянсько-американських відносин кінця 1980-х рр., вже згадуваний нами американський історик і політолог С. Коен констатував, що сторони оголошували про завершення «холодної війни» принаймні в два етапи. Спочатку – в січні 1989 р., залишаючи президентську посаду, про це заявив Р. Рейган, а згодом аналогічну тезу підтвердили Дж. Буш-старший і М. Горбачов, які визнали мальтійський саміт 2-3 грудня 1989 р. початком відліку «якісно нової епохи в радянсько-американських відносинах» [8, с. 105].

С. Коен намагався довести, що навіть припускаючи, що Рейган і Буш грали «ключові» ролі, «холодна війна» ніколи б не завершилася, якби не ініціативи М. Горбачова. При цьому, як визнавали безпосередні учасники подій включно з Дж. Бушем-старшим, припинення «холодної війни» було здійснено таким чином, аби в ній були лише переможці й не було переможених [8, с. 105].

Отож, фактично «холодна війна» закінчилася між 1988 і 1990 рр., тобто за півтора-три роки до грудня 1991 р. Однак одразу після саморозпуску СРСР американська сторона з подачі самого ж Дж. Буша-старшого переписала ці історичні реалії. Тоді Буш-старший виголосив нову оціночну сентенцію, що «холодна війна не закінчилася», адже вона була виграна Америкою. Цю тезу підхопили пропагандисти американського тріумфалізму на кшталт М.Макфола, Дж. Голдгейера, Дж. Геддіса та ін., які пов'язували кінець «холодної війни» з ліквідацією СРСР [8, с. 106, 181]. Результатом цих зусиль стала «нова історія» в дусі казки зі щасливим кінцем, написаної так, «як це бачиться з Америки» і влаштовує більшість американців. Однак, застерігає С.Коен, якщо майбутні історики будуть шукати відповідь на питання, коли почалася нова «холодна війна», «вони, можливо, з'ясують, що вона почалась у той момент, коли американці переписали кінець попередньої, викресливши звідти спадок Горбачова» [8, с. 106].

Оцінюючи передумови нової «холодної війни», ознаки якої почали виявлятися ще наприкінці 1990-х рр., оглядачі висловлюють доволі відмінні оцінки та твердження. На думку С.Коена, першим симптомом принципового розходження позицій американського і російського керівництва була операція НАТО проти Союзної республіки Югославія в 1999 р. На його думку, початкові імпульси нової «холодної війни» були закладені у Вашингтоні, а не в Москві. При цьому новітня «холодна війна» видається небезпечнішою, ніж попередня.

Концепція С.Коена ґрунтується на трьох основних постулатах:

«По-перше, епіцентром першої холодної війни був Берлін, далеке від Росії місце. Різні війни, в яких США і Росія протистояли одне одному опосередковано, теж відбувалися далеко від їх кордонів, у так званому «третьому світі». Однак нова холодна війна розгортається на російському порозі: від Балтійського регіону до України і Грузії. З точки зору військового протистояння ми з Росією стикаємося безпосередньо, чого не було в недавньому минулому. Якщо ми додамо до цього Сирію, де обидві сторони воюють у безпосередній близькості, якщо ми додамо до цього чорноморський регіон, де російські та американські сили діють поруч один з одним на морі і в повітрі, все це спричиняє серйозну тривогу. Це ... свого роду, мінні розтяжки, за які легко зачепитися.

По-друге, під час Кубинської кризи президент Кеннеді і радянський лідер Микита Хрущов були вільні у виборі дій. Американський політичний істеблішмент не перешкоджав їм у переговорах, які допомогли уникнути ядерної війни. Але я не можу уявити, враховуючи рівень демонізації і Путіна, і Трампа в американській пресі, що в разі виникнення подібної кризи сьогодні ці дві людини будуть мати свободу вести переговори для вирішення кризи.

По-третє, на відміну від колишньої епохи, сьогодні в Америці немає організованого життєздатного антивоєнного руху. Зараз у нас немає опозиції ядерній війні або холодній війні. Її немає ні в основних засобах інформації, ні в Держдепартаменті, ні в головних політичних партіях, за винятком однієї-двох осіб, ні в студентських містечках, які зберігають мовчання. Єдиним противником холодної війни у вищих сферах американської політики, можливо, є президент Трамп, але я в цьому не впевнений» [9; 30].

Оцінюючи розбіжності в політичних і академічних оцінках нової «холодної війни», доцільно перелічити їх базові концептуальні відмінності. Вони стосуються таких аспектів, як причини виникнення нового протистояння, визначення ступеня його жорсткості, з'ясування причин залучення, інтересів і мотивацій учасників конфлікту, та, не в останню чергу,

– встановлення фактичних ініціаторів нового етапу протистояння, прогнозування його ймовірного перебігу та наслідків.

Принагідно постає питання про те, які форми конфронтації можуть розглядатися як ознаки саме цього феномену міжнародних відносин, і чи завжди довготривале протистояння з позиції сили чи на межі загрози застосування сили дозволяло утримуватися від сповзання до прямого конфлікту центросилових держав.

З цього приводу С. Коен схильний вважати «холодну війну» доволі поширеним феноменом такої форми взаємовідносин між державами, за якої «в більшості сфер переважають конфлікти і конфронтація, що все більше поглиблюються», які, однак, хоча й не завжди, відбуваються без збройного зіткнення [8, с. 102]. В якості історичного прикладу таких відносин С. Коен посилається на п'ятнадцятилітнє невизнання США Радянської Росії (до 1933 р.), яке було різновидом «холодної війни», однак без гонки озброєнь та інших прямих загроз на адресу один одного. «З другого боку, радянсько-китайська «холодна війна», що тривала з 1960-х по 1980-і рр., супроводжувалася окремими збройними прикордонними конфліктами». Хоча, за свідченням С. Коена, «відносини «холодної війни» можуть відрізнятися за формою, причинами і змістом», найбільшу небезпеку мало саме американо-радянське протистояння через присутність у ньому гонки ядерних озброєнь [8, с. 102].

Загалом припущення про неможливість американо-російської «холодної війни» після розпаду СРСР виявилися хибними, адже вони базувалися «на переконанні, що пострадянські конфлікти між Вашингтоном і Москвою більше не уособлюють змагання різних економічних і політичних систем», не мають ідеологічного і глобального підтексту, «і взагалі, що пострадянська Росія надто слабка», аби витримати ще одну «холодну війну». Тому після застосування Росією сили проти Грузії в 2008 р. американські урядові функціонери включно з президентом Дж. Бушем-молодшим і держсекретарем К. Райс намагалися пом'якшувати свої оцінки нової ситуації,

обмежившись висловленням жалю з приводу дій Москви і загострення ворожнечі між США та Росією [8, с. 102-103]. Відтак на практиці визнання нового стану конфронтаційних відносин між США та Росією розтяглося до початку української кризи в лютому-березні 2014 г., анексії Криму та розпалення воєнного конфлікту в Донбасі.

Паралельно постало питання про те, на яке коло країн може поширюватися нова фаза протистояння між США та Росією, та до якої міри до неї долучаються статусні союзники США серед країн-членів НАТО й учасників двосторонніх зобов'язань союзницького типу в інших регіонах світу. При цьому виявився природний інтерес до порівняння стереотипів «холодної війни» у відносинах між США та Росією та в стосунках США з іншими «підсанкційними» державами (Іран, Північна Корея, Сирія, Куба).

Слід також враховувати низку інших прикладів сталої ворожнечі між країнами сучасного світу. Подекуди територіальні чи ідеологічні спори призводять до вимушеної консервації конфронтаційних відносин між країнами через неможливість досягнення перемоги традиційними засобами. Фактичний стан війни вже багато років характеризує відносини між Індією та Пакистаном і між Азербайджаном та Вірменією. Як свідчить досвід міжнародних відносин, довгостроковий стан напруженості чи прямої ворожнечі тривалий час може зберігатися у відносинах між Росією і Грузією, Кіпром і Туреччиною, Ізраїлем та Іраном. Попри відсутність стану війни, триває дипломатичне невизнання Ізраїлю з боку більшості арабських країн.

Хоча наведений перелік конфліктних ситуацій має низку спільних рис, через переплетіння різних аспектів та змістовних причин зазначених конфліктів вони важко піддаються загальній класифікації.

Концептуалізація феномену «холодної війни»

Попри визнання комплексної природи феномену «холодної війни», в макроісторичному контексті це поняття розглядається багатьма дослідниками як споріднене з проголошенням і публічною артикуляцією

політики стримування. Таке концептуальне тлумачення дозволяє перенести наголос на політичні протиріччя та геополітичні інтереси, відсунувши на другий план економіку та ідеологію.

Основна аргументація такого підходу полягає в тому, що на прикладі російських операцій у Сирії та Україні керівні кола США вже встигли переконатися, що, військовий потенціал Росії став набагато потужнішим і продовжує зростати. Оскільки дії Росії несуть пряму загрозу міжнародній стабільності й можуть заохочувати інших до ревізійнізму і неконтрольованої експансії, США мають реагувати на таку політику шляхом запровадження санкцій та вимагати їх дотримання від широкого кола своїх союзників. При цьому наголошується, що відмова від політики довгострокового стримування загрожуватиме домінуючому статусу США в міжнародних відносинах і посилюватиме загальний стан анархії, який суперечить американським інтересам у сфері національної безпеки та стабільності західного світу [1; 13; 14].

Другий поширений концептуальний підхід західних аналітиків полягає у визнанні нової «холодної війни» наслідком нової фази міжнародної конкуренції, спричиненої змінами в співвідношенні сил між провідними державами та помилковими рішеннями політичних лідерів. Порівнюючи стан стабільності міжнародної системи з періодом 1945-1990 рр., оглядачі французького журналу «Атлантико» Ж.-Б. Пінатель та Е. Юссон зауважують, що за біполярної системи дві провідні держави були водночас і супротивниками, і партнерами. Як супротивники вони виступали в сфері ідеології та в обмежених за масштабами війнах, де вели боротьбу, використовуючи регіональні держави, як приміром у В'єтнамі. Тим не менше, «вони були партнерами у відверненні ядерної ескалації, котра призвела б до взаємного знищення. Саме тому після Карибської кризи дві наддержави почали переговори про скорочення і обмеження ядерної зброї». Після розпаду СРСР США залишилися єдиною наддержавою, однак не скористалися з цього для встановлення стабільного світового порядку. Серед

помилкових рішень французькі експерти називають авантюри США в ісламському світі, включно з підтримкою радикальних ісламістів в Афганістані, окупацію Іраку та порушенням обіцянок М. Горбачеву щодо нерозширення НАТО в Європі. Згодом дестабілізація України та російське вторгнення до Криму призвели до відновлення холодної війни між Європою і Росією, що «забезпечило США втілення їх головного стратегічного завдання: відвернення формування євразійського об'єднання, котре могло б кинути виклик їх світовому пануванню» [18].

В ході дискусії щодо особливостей та специфіки нової «холодної війни», яка з різною інтенсивністю простежується з весни 2014 р., дослідники й коментатори розподілилися на дві умовні групи – тих, хто називає винуватцем нового «холодного» протистояння називає керівництво РФ, і тих, хто вважає, що в початку нової холодної війни винні США.

Оцінюючи новітні зміни в міжнародній системі, професор Національного університету оборони Фінляндії Ю. Райтасало вважає період після закінчення «холодної війни» ХХ ст., коли міць США досягла свого піку, певним винятком у міжнародних відносинах, адже «суперництво є нормальним елементом міжнародної політики». Однак на жаль для сучасного Заходу, його експансивна модель політики безпеки ґрунтувалася на надмірно оптимістичних прогнозах щодо здатності західних держав залишатися на вершині міжнародної ієрархії. Згодом «вона увійшла в суперечність з традиціоналістським великодержавним світоглядом Росії та Китаю». Визнаючи Росію та КНР головними винуватцями нової «холодної війни», Ю. Райтасало бачить її причину в тому, що Росія і КНР не приймають програму міжнародної безпеки, на якій наполягає Захід, хоча й «намагаються не вдаватися до інструментів війни». Це, на його думку, має позитивне значення, оскільки «знижує ймовірність початку війни між Росією або Китаєм і Заходом». Тією мірою, якою суперництво в сірій зоні пом'якшує міжнародну напруженість, його слід сприймати як «позитивне явище» [19].

Приклад відмінного підходу пропонує американський фахівець у сфері політики та безпеки, старший науковий співробітник Інституту Катона й постійний автор журналу «American Conservative» Т. Карпентер. Він переконує, що в політиці США та їх європейських союзників по НАТО щодо Росії простежувався певний провокативний підтекст. На думку Т. Карпентера, численні непродумані дії з боку урядів США і країн-членів НАТО зіпсували відносини з РФ, і в останні роки правління адміністрації Б. Обама призвели до початку нової «холодної війни». За адміністрації Д. Трампа ситуація лише погіршилася, адже навіть виникла загроза перетворення холодної війни на гарячу [7].

Т. Карпентер зауважує, що американські лідери почали неправильно вибудовувати відносини з Росією майже одразу після відставки Дж. Буша-старшого. В своїй аргументації дослідник посилається на мемуари Р. Гейтса, який був міністром оборони в останні роки адміністрації Дж. Буша-молодшого і перші роки адміністрації Б. Обама (2006-2011 рр.) [5].

Т. Карпентер цитує фрагмент зі спогадів Р. Гейтса, в якому йдеться про Мюнхенську конференцію з безпеки 2007 р., на якій російський президент В. Путін виступив з різкою критикою позиції Заходу включно з планами розміщення елементів системи протиракетної оборони в Центральній Європі. Р. Гейтс відверто жалкував, що в своїй доповіді Дж. Бушу-молодшому він не попередив президента США про небезпеку продовження розширення НАТО й недоцільність розміщення об'єктів ПРО в країнах ЦСЄ. Обґрунтовуючи свою позицію, Р. Гейтс писав: «Отримання згоди Горбачова на входження об'єднаної Німеччини до НАТО було величезним досягненням. Однак поспішні дії по включенню багатьох з колишніх підлеглих СРСР держав до лав НАТО одразу після його розвалу були помилковими», а «угода з урядами Румунії та Болгарії про ротацію військ, розміщених на базах у цих країнах, була непотрібною провокацією». За таких обставин, стверджував Р. Гейтс, спроба адміністрації США «привести Грузію і Україну в НАТО свідчила про очевидну переоцінку своїх можливостей». Цей крок був «безрозсудним

ігноруванням того, що в РФ вважали своїми власними життєво важливими інтересами» [7].

Т. Карпентер наполегливо доводить потребу в перегляді акцентів політики США щодо Росії, оскільки вона лише збільшує загальну небезпеку. Адже, на його думку, позиція трьох послідовних американських адміністрацій (включаючи Б. Клінтона, Дж. Буша-молодшого і Б. Обаму) до нової капіталістичної і демократичної Росії виявилася жахливо короткозорою. Навіть до приходу В. Путіна до влади й задовго до того, як РФ стала неліберальною демократією, а потім і відверто авторитарною державою, західні країни почали ставитися де-факто до неї як до ворога. Країни НАТО влаштували цілу серію провокацій, хоча сама РФ не проводила агресивну політику, яка могла б стати підставою для таких дій. Отож, «країни НАТО ставляться до Росії як до ворога, і сьогодні існує серйозна небезпека, що ця країна (Росія) стане саме такою. Подібний розвиток подій буде особливо трагічним випадком пророцтва, що самореалізується» [7].

Доцільно зауважити, що на політичному рівні ані керівництво РФ, ані лідери США не визнають, що прагнуть повторення «холодної війни». Однак при цьому спостерігається збільшення військових витрат у Росії, США, державах-членах НАТО та багатьох інших країнах. Країни-члени НАТО розміщують війська на своєму східному фланзі, а Швеція, що не входить до НАТО повернулася до служби за призовом. Своєю чергою Росія відновила дальнє патрулювання стратегічної бомбардувальної авіації і регулярно оголошує про створення нових зразків військової техніки.

В зв'язку з цим О. Фрідман (аналітик з Кінгс коледжу в Лондоні) відзначає, що хоча холодна війна була не тільки ядерним протистоянням. Як відомо, численні небезпечні ситуації, пов'язані з геополітичним змаганням, наприклад Карибська криза, ставили людство на грань взаємного знищення. Однак «це був період колосальних фінансових і політичних втрат, а також виняткової нестабільності в усьому світі. Аби уникнути повторення холодної війни, західному керівництву напевно доведеться приймати серйозні

політичні рішення. Зокрема Заходу слід визнати той факт, що Росія є великою державою» [12], яка буде захищати свої національні інтереси.

В експертному середовищі подекуди висловлюються застереження, що попри безліч відмінностей між конфронтацією біполярного періоду і теперішньою холодною війною, нова холодна війна може стати прологом до нової світової війни. Так, С. Коен вважає ознаками прямої небезпеки такі інциденти, як захоплення російськими військовими 25 листопада 2018 р. «кількох невеликих військових кораблів України у спірних територіальних водах недалеко від новозбудованого Керченського мосту, який з'єднує територію Росії з Кримом» [9].

С. Коен наголошує на деяких суттєвих проблемних нюансах. Адже, на відміну від першої холодної війни, політичним епіцентром якої була Німеччина, цей епізод стався в безпосередній близькості до кордонів РФ і серйозно зачепив національні інтереси України. За певних обставин подібний «прикордонний інцидент», як його назвав В. Путін, міг би спровокувати масштабну війну Росії і Заходу. Друга вагома відмінність від першої холодної війни полягає у тому, що через звинувачення Д. Трампа в змові з Росією, хоча обґрунтованість цих звинувачень так і не була доведена, президент США не йде на перемовини з РФ. Після інциденту в Керченській протоці він скасував заплановану зустріч з В. Путіним. Тобто криза, що обумовлює важливість перемовин, стала причиною їх скасування через перебіг внутрішньополітичної ситуації у США. В широкому розумінні в результаті ми отримуємо подальшу мілітаризацію нової холодної війни та скорочення можливостей дипломатії [9].

В арабських країнах оглядачі здебільшого сприймають перебіг відносин між США та Росією в контексті назрівання перспективи реальної війни. Можливість зіткнення між провідними державами постало в порядку денному західних лідерів у контексті зміцнення східного флангу НАТО. Побоювання балто-чорноморських країн щодо можливого нападу з боку Росії лише в 2017 р. спричинило збільшення витрат на Європейську

оборонну ініціативу на 3,4 млрд доларів. Велика частина цих додаткових коштів була призначена на розгортання американської бронетанкової бойовий бригади на півночі Європи, що слугує підтвердженням намірів США і НАТО готуватися до можливої війни проти РФ [31].

Український дослідник Є. Магда вважає, що початковою точкою відліку нової холодної війни був виступ В. Путіна на Мюнхенській конференції з безпеки 10 лютого 2007 р. Саме тоді В. Путін відверто заявив про претензії на участь в розподілі глобальних сфер впливу. Сенс його звернення полягав у заклику до США зважати на амбіції Кремля та його бачення міжнародної ситуації. В. Путін нарікав на гіпертрофоване застосування військової сили з боку Заходу й переконував, що «однополярний світ не відбувся».

Як зауважує Є. Магда, лише збиття малайзійського авіалайнера МН-17 в липні 2014 р. виявилася для Заходу тим «чорним лебедем», який перевернув Росії як агресора. Адже виявилось, що «навіть якщо спробувати розрахуватися з агресором за рахунок України, це ніяк не вбереже європейців від ризику опинитися в ролі жертв нової агресії» [20, с. 23]. Однак і після цього США і ЄС надавали перевагу економічним санкціям проти Росії, а не якимось військово-політичним акціям. Лише в липні 2016 р. на саміті у Варшаві НАТО ухвалило рішення про розміщення додаткових сил у Центральній Європі і Балтії. Хоча їх чисельність не перевищувала розмірів бригади, що навряд чи могло б вплинути на хід потенційних бойових дій, «сам факт повернення заокеанських сил НАТО на Європейський континент виглядав показовим». Як мінімум з тієї причини, що військові НАТО розміщені в колишніх соціалістичних країнах та пострадянських республіках. Хоча особливості президентства Д. Трампа залишаються предметом експертних дискусій, його ексцентрична манера поведінки стала асиметричною відповіддю на агресивні плани В. Путіна. Саме Д. Трамп вимагає підвищення військових витрат НАТО до визначених договором про її створення – 2% від ВВП країни-учасниці». В кінці жовтня 2018 р. з боку

адміністрації США була висловлена ініціатива про вихід США з Договору про ліквідацію ракет малої і середньої дальності. «США перестали робити вигляд, що не помічають, як РФ порушує договір, запустивши розвиток цих видів озброєння. Так чи інакше, але цей крок з договору дав свіжий імпульс розмовам про нову холодну війну» [20, с. 24].

Втім, для розуміння суті протистояння слід мати на увазі, що військовий бюджет США перевищує російські військові витрати в дев'ять разів. На частку США припадає добра третина військових витрат у світі. По суті, будь-які конкретні заходи по реалізації планів Д. Трампа зробити «Америку знову великою» в частині модернізації ракетного озброєння, ВМФ і авіації можуть поставити перед Росією нерозв'язні проблеми, які вона, втім, здатна компенсувати асиметричними заходами. Серед них – успішне розігрування керованого хаосу в Західній Європі в 2017-2018 рр. шляхом роздування проблем, пов'язаних з міграцією та «посилення тиску на суміжні держави, серед яких Україна займає особливе місце» [20, с. 24-25]. Утім, за теперішніх обставин розв'язка в новій холодній війні навіть не проглядається. З одного боку, Захід «не може сприймати ситуацію спокійно й ігнорувати існуючу загрозу. З другого – ні США, ні ЄС не зацікавлені в гіпотетичному розпаді Росії так само, як у 1991 р. не були зацікавлені в розпаді СРСР». Якби не страшний 2014 рік та пряма військова присутність на Близькому і Середньому Сході, «РФ так і залишилась би в клубі наддержав (G8), і ніхто б не переймався її керованою дезінтеграцією» [20, с. 25].

Ухиляючись від поглиблених теоретичних узагальнень, численні американські оглядачі звертають увагу на небачену за масштабами активізацію оборонних зусиль США. Так, наприкінці серпня 2018 р. в США був офіційно поновлений Другий флот ВМС, що має діяти в Північній Атлантиці. Це рішення пов'язується зі стурбованістю з приводу посилення військової загрози з боку Росії. Як заявив на урочистій церемонії відновлення флоту керівник військово-морських операцій ВМС США, адмірал Дж. Річардсон, «Другий флот підвищить нашу здатність маневрувати і вести

бойові дії в Атлантиці, і, як наслідок, допоможе зберегти перевагу Америки на морі». Прикметно, що під час кубинської ракетної кризи 1962 р. кораблі Другого флоту США відіграли провідну роль, забезпечивши морську блокаду острова і перекривши радянські канали постачання. Рішення про розформування Другого флоту було прийнято з метою економії витрат у 2011 р. на тлі зниження напруженості у відносинах з Москвою після проголошеного адміністрацією Б. Обама курсу на «перезавантаження» відносин з Росією [2].

Військовий оглядач Сі-ен-ен Р. Брауні свідчить про зростаючу стурбованість Пентагона з приводу військової активності РФ в формі присутності підводних човнів в Атлантичному океані, відновлення патрулювання розвідувальних кораблів вздовж східного узбережжя США й повідомлень про розробку російського підводного ядерного «безпілота». Як стверджує адмірал Дж. Річардсон, у Стратегії національної оборони США, «розробленій почасти через підвищення активності і піднесення Росії, ясно сказано, що ми повернулися в еру суперництва з боку країн, які відкидають рівність можливостей і переслідують свої обмежені цілі». Як передбачається, Другий флот США буде взаємодіяти з Військово-морськими силами в Європі, Четвертим і Шостим флотами США, надаватиме підтримку колективним силам НАТО і новому Штабу об'єднаних збройних сил НАТО в Норфолку (штат Вірджинія) [2].

Особливості традиціоналістського підходу

Попри популярність суджень, що сучасне загострення відносин між США та Росією в багатьох рисах нагадує «холодну війну» 1940-х – 1980-х рр., в експертному середовищі цей висновок не дістав суцільного визнання.

Відомий американський аналітик Т. Грем (керуючий директор міжнародної консалтингової фірми Kissinger Associates, старший директор по Росії в Раді національної безпеки США 2004-2007 рр.) заперечує ототожнення нинішнього «похолодання» в американсько-російських відносинах

з «холодною війною» 1940-х – 1980-х рр. Т. Грем стверджує, попри те, що відносини між двома країнами досягли найнижчої точки з початку 1980-х рр., сучасний міжнародний контекст і характер їх відносин радикально відрізняються від попереднього. Суть заперечень полягає в тому, що розподіл влади в світі вже не можна назвати біполярним, як це було за часів «холодної війни». Скоріше можна констатувати зародження нової багатополлярної системи. США і Росія «більше не беруть участі в глобальній екзистенціальній боротьбі двох діаметрально протилежних систем» з відмінними поглядами на людину і державу. Вони скоріше уособлюють «різні варіанти капіталістичної економічної системи» [6].

Однак головний аргумент Т. Грема все ж полягає в тому, що російсько-американські відносини більше не визначають структуру міжнародної системи. Вони радше «займають своє місце серед багатьох інших двосторонніх і багатосторонніх відносин, які формують систему міжнародних відносин і міжнародний порядок денний». Фактично Росія вже не перебуває в центрі уваги американської зовнішньої політики, нехай навіть США залишаються для неї головним пріоритетом. Сьогодні США зосереджені на вирішенні інших питань, включаючи Китай і міжнародний тероризм. Нова Стратегія національної безпеки (2017 р.) не змінює цю картину, хоча й визначає Росію як ревізійністську державу і стратегічного конкурента. Схожим чином у ній ідентифікований і Китай. До того ж, СНБ-2017 «називає головними загрозами безпеці Іран, Північну Корею та міжнародний тероризм» [6]. Водночас Т. Грем визнає, що як і в ситуації колишньої «холодної війни», відносини між США та Росією досить довго залишатимуться напруженими і визначатимуться в більшій мірі конкуренцією, що часом межує з прямою конфронтацією, ніж співпрацею. Тому «в найближчому майбутньому не варто сподіватися ні на партнерство, якого очікували одразу по закінченні холодної війни, ні на нове «перезавантаження», ні на швидке поліпшення відносин, навіть якщо відчуження буде не настільки інтенсивним». Розбіжності в поглядах на

світовий порядок, підходах до регіональних конфліктів і фундаментальних цінностях, які повинні лежати в основі політики, «занадто серйозні для кардинальних змін. ... Невідомо, як довго триватиме цей період стратегічної конкуренції, і в якому напрямку будуть розвиватися російсько-американські відносини в найближчі п'ятдесят років. Багато що залежатиме від подій всередині країн і світових тенденцій». В майбутньому відносини між США і Росією характеризуватимуться або байдужістю, якщо одна з країн перестане відігравати вирішальну роль у світових справах, або, якщо обидві країни збережуть свою значимість, «постійним протистоянням, стратегічною конкуренцією, чи стратегічним співробітництвом з далекосяжними глобальними наслідками» [6].

Аргументи Т. Грема, який спростовує ототожнення змісту сучасних американо-російських протиріч з конфронтацією періоду «холодної війни», загалом поділяє професор військової стратегії і політики безпеки в Національному університеті оборони Фінляндії Ю. Райтасало. Він переконує, що переміщення в «сіру зону» загроз безпеки, з якими зараз стикається Захід, є позитивним моментом. Це означає, що більшість, або навіть і всі загрози, з якими стикаються західні держави, є невійськовими за своїм характером. За таких обставин ймовірність початку війни між західними державами та їхніми супротивниками зменшується [19].

По закінченні «холодної війни» західні країни часто зловживали використанням збройних сил на шкоду іншим інструментам глобального управління. «Конфлікти в сірій зоні», «гібридна війна», «політична війна» і «суперництво, що межує зі збройним конфліктом» – всі ці терміни постійно вживалися для опису загроз, з якими стикалися США та їх союзники і партнери в Європі. Водночас подібне тлумачення загроз підірвало єдність західних інститутів, адже сьогодні до найпоширеніших інструментів, які використовуються в «сірій зоні», належить залучення фахівців у галузі інформаційної війни, фабрик інтернет-тролів та хакерів [19].

Сучасній міжнародній системі властиве суперництво, яке було присутнє протягом всієї історії людства і характерне для всіх соціальних груп. З точки зору міжнародної безпеки два десятиліття по закінченні «холодної війни», з 1991 по 2013 рр., були незвичайними. У цей період Захід не стикався ні з якими серйозними загрозами безпеці як у військовій, так і в невійськовій сфері. Саме в цей період розширюється НАТО і змінюється парадигма міжнародного порядку. США, на думку Дж. Райтасало, проігнорували статтю 5 Північноатлантичного договору про створення НАТО й вийшли за межі своєї відповідальності у пошуках нових місій. США розпочали військові операції в Сомалі, Гаїті, Боснії, Афганістані, Іраку та Лівії. В результаті цього у багатьох західних країн з'явилася маса посправжньому серйозних загроз безпеці, які нависли або безпосередньо над їхніми суспільствами, або над їх військовими, закинутими в інші регіони.

У ці роки чимало західних держав безсистемно застосовували військову силу за межами Європи у спробі вирішити другорядні проблеми за допомогою авіаударів, високоточної зброї, першокласних технологій розвідки, спостереження і рекогносцировки, а також розгортаючи свої сухопутні війська для виконання місій проти повстанців за відсутності чітко сформульованих політичних завдань і будь-яких шансів на успіх. У ці роки, коли західні держави відправляли все нові й нові батальйони військових на виконання операцій у віддалених країнах, фінансові витрати важили більше, ніж потенційна майбутня «перемога». Отож, Боснія, Косово, Афганістан та Ірак визначали стратегію Заходу та його підхід до міжнародної безпеки протягом понад двох десятиліть [19].

Дипломатичний оглядач Бі-бі-сі Дж. Маркус, спираючись на коментарі експертів, відкидає визначення сучасної епохи як нової «холодної війни». Його аргументи загалом нагадують «системні» доводи Т. Грема. Адже основи біполярного протистояння визначала двохолюсна міжнародна система, коли дві наддержави, кожна зі своїми економічними і військовими перевагами, змагалися за вплив на світову політику. А те протистояння, яке

ми спостерігаємо сьогодні, не впливає з розкладу сил або будь-якої ідеології як такої. Воно є результатом свідомих рішень, які приймають лідери, стратегій, яким вони слідують, і логіки конфліктів у сфері зовнішньої політики. Жоден з цих факторів не робить протистояння неминучим, і до масштабу та ідеологічної природи «холодної війни» 1940-х – 1980-х рр. нинішньому протистоянню ще надто далеко. До того ж Росія не в змозі фундаментально змінити розстановку сил або нинішню структуру міжнародних систем співробітництва [32].

Як бачимо, аргументи прибічників «традиціоналістського» підходу загалом ґрунтуються на постулатах школи політичного реалізму та оцінках реального співвідношення сил між Заходом і Росією. Адже збереження відносного паритету по ядерних озброєннях не дає Москві можливості врівноважувати домінування Заходу в світовій економіці, а відсутність чинника системної ідеологічної конфронтації послаблює потенціал російського впливу на політичні системи й суспільства багатьох інших країн світу.

Водночас політико-академічна дискусія стосовно перебігу новітньої конкуренції між провідними державами сучасного світу виводить на попередній аналіз проблемних ситуацій, які можуть більшою чи меншою мірою впливати на майбутню конфігурацію міжнародної системи. Такими проблемними чинниками залишаються відносини в трикутниках США-Росія-КНР і США-Росія-ЄС.

Змістовні моделі аргументації, артикульовані в перебігу полеміки впродовж 2014-2019 рр., дозволяють визначити три основні підходи. Частина дослідників, які тлумачать реалії сьогодення як новітній аналог колишньої «холодної війни», покладають відповідальність за її виникнення на США. Найбільш послідовними прибічниками цього оціночного підходу можна вважати С. Коена і Т. Карпентера. Натомість їхні опоненти, аргументи яких набувають все більшої популярності по мірі посилення суперечностей між США та Росією, обстоюють думку, що саме політика Москви, яка порушила

«червоні лінії», стала причиною нової хвилі конфронтації між наддержавами. Третя, доволі чисельна група дослідників та оглядачів, взагалі відмовляється визнавати наявність «холодної війни» як елементу нової реальності у сфері міжнародної безпеки. Представники цього підходу здебільшого уникають ускладнення теоретичного дискурсу, пов'язуючи спроби оцінювати загострення російсько-американських відносин як аналог колишньої «холодної війни» з «синдромом відсутності ворога». Адже, за їх спостереженням, багато кому з фахівців у сфері безпеки бракує спрощеного образу загрози, котру можна легко ідентифікувати й описати. Професор Військово-морського коледжу США Л. Голдштейн констатує, що такий імпульс створює, зокрема, ситуація в Україні та Грузії, але ті, хто знайомий з цим регіоном, розуміють, що вони пов'язані з наслідками швидкого розпаду СРСР і пов'язаних з цим проблем з приводу кордонів та ідентичності [32].

Л. Голдштейн стверджує, що так звана «гібридна війна» на сході України у підсумку виявилася реальною війною, котру ведуть переважно конвенційними засобами. Від зокрема доводить, що США і НАТО не відреагували на анексію Росією Криму не з міркувань «гібридної війни», а внаслідок реального балансу сил у регіоні й через те, що відносили Крим і схід України до зони «основних інтересів» Росії. Інакше кажучи, «анексувавши Крим, Кремль банально розкрив блеф НАТО» [Цит. за: 32]. До того ж, Захід, можливо, намагається вплинути на поведінку Росії «не тими засобами», або й навіть недостатньо чітко артикулює, чого він хоче від Росії.

Моделювання сценаріїв і прогнозування розвитку ситуації

Загострення міжнародної напруженості та активізація конкуренції між провідними державами змушують експертів замислюватися над можливими сценаріями, пов'язаними перебігом протистояння між США та РФ. Маючи на меті розробку евентуальної моделі та оцінку імовірних шляхів вирішення проблеми, колишні співробітники адміністрацій Р. Рейгана і Дж. Буша-старшого Р. Берт і Л. Крейнер порівнюють нинішні відносини між Росією і

США з періодами початку 1960-х і початку 1980-х рр. Ці автори закликають до розширеного і збалансованого діалогу з Росією, оскільки його відсутність підвищує ймовірність помилок, які траплялися у попередні періоди, позначені загостренням двосторонніх відносин.

Р. Берт і Л. Крейнер іронізують, вже стало звичкою писати і говорити про те, що відносини між США і Росією ще ніколи не були гіршими, ніж зараз. Військове вторгнення РФ в Україну, її спроби втрутитися в американські вибори і замах із застосуванням речовини нервово-паралітичної дії на території Великобританії привели до того, що США дозволили російсько-американським відносинам скотитися до рівня холодної війни. Зараз відносини між цими двома країнами дуже нагадують небезпечні періоди початку 1960-х і початку 1980-х рр. Посли в обох столицях опинилися в ізоляції, американські сенатори, які приїждять до РФ, зустрічають там різку відсіч, а зустрічі на високому рівні сприймаються з підозрою. Російсько-американські відносини погіршилися настільки, що економічні санкції замінили собою дипломатію як головний інструмент взаємодії США з РФ [3].

В основу запропонованої концепції покладено оцінку історичного досвіду двосторонніх відносин. Р. Берт і Л. Крейнер відзначають, що політики, вчені та аналітики часто розглядають відносини США з Росією крізь призму витоків Другої світової війни, тобто керуються переконанням, що політика умиротворення неминуче веде до катастрофи. Однак розглядаючи витoki Першої світової війни, а також Корейської війни, можна прийти до альтернативного висновку. А саме, що відсутність діалогу теж може вести до прорахунків і конфліктів. Нагадаємо, що два попередні періоди різкого охолодження в стосунках між США і РФ мало не закінчилися катастрофою. Кульмінацією першого такого періоду на початку 1960-х рр. стала Кубинська ракетна криза, коли міжнародна система опинилася на межі ядерної війни. Другий період високої напруженості спостерігався на початку 1980-х рр. Тоді в Москві, яка мала нераціональні підозри щодо планів

адміністрації Р. Рейгана, наказали збити південнокорейський цивільний літак. Криза розгорталася на тлі розміщення американських крилатих ракет у Європі. Невдовзі після цього радянське керівництво запідозрило, що військові навчання НАТО «Able Archer» (1983 р.) можуть стати початком превентивного ядерного удару з боку США. Москва привела свої стратегічні війська у стан бойової готовності, і в разі якогось прорахунку третя світова війна могла б стати реальністю [3].

Після двох зазначених епізодів президенти Дж. Кеннеді і Р. Рейган зрозуміли, що для уникнення подібних криз у майбутньому необхідні регулярні й тісніші контакти. Проведений влітку 2018 р. візит до Москви делегації Конгресу США на чолі з сенатором Р. Шелбі, а також поїздка сенатора Р. Пола були продиктовані саме такими міркуваннями. Обидві поїздки викликали чимало суперечок, однак обидві вони були здійснені заради того, щоб знайти теми для обговорення та сфери для співпраці між США і Росією. Саме такого більш «збалансованого» підходу дотримувалися американські адміністрації у відносинах з РФ починаючи з другої половини ХХ ст.

Р. Берт і Л. Крейнер впевнені, що США мають вести з РФ переговори заради розв'язання чотирьох основних питань – контролю над озброєннями, регіональних проблем, економічного співробітництва і захисту прав людини. Однак США не ведуть з Росією ніяких значимих переговорів з питань контролю над озброєннями вже майже десять років. Такі регіональні проблеми, як Сирія і Україна, є важливою темою для обговорення і пошуку рішень. Економічні питання вирішуються виключно шляхом посилення санкцій, а захист прав людини залишається в Росії гострою проблемою. До порядку денного доцільно додати й питання про втручання у вибори. Р. Берт і Л. Крейнер відзначають, що на прикладі Сирії і України США вже встигли переконатися в тому, що, військовий потенціал Росії став набагато могутнішим і продовжує зростати. Також не слід забувати, що Росія з її

стратегічним ядерним арсеналом є єдиною в світі країною, здатною знищити США протягом години [3].

Однак ці констатації не додають ясності. У короткостроковій перспективі очікується, що відносини між РФ і США, як і раніше, будуть непростими, однак вони не втратять своєї важливості для решти світу. Простих шляхів розв'язання протиріч, які розділяють дві країни, не існує. Тому сформулювати сценарій розвитку американо-російських відносин на довгострокову перспективу вкрай важко. Внутрішні події в кожній з країн і загальносвітові тенденції можуть спонукати їх до перегляду відносин з точки зору пріоритетів. Погляди на вимоги безпеки і добробуту теж можуть змінюватися, а поняття винятковості може бути по-новому витлумачено. Традиційні основи відносин змагання або зміцняться, або виявляться підірваними. Так само й прийдешні труднощі можуть або розпалити конфлікт, загострити конкуренцію, або послужити стимулом для співпраці. Серед прогнозних оцінок стану і перспектив американо-російських відносин вирізняється нарис Т. Грема «Відносини між США та Росією у новій ері», надрукований у журналі «The National Interest» у січні 2019 р. [6]. На думку Т. Грема, суттєвий вплив на американо-російські відносини матимуть чотири основні тенденції.

Перша тенденція полягає в тому, «що глобальна динаміка переміщується з Європи в Східну Азію, з Північної Атлантики в Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Стрімко поширюється вплив Китаю, про що свідчить ініціатива «Один пояс, один шлях». Хоча темпи росту китайської економіки в найближчі роки, ймовірно, сповільняться, глобальна присутність Китаю вже досягла таких масштабів, що серйозна затримка в розвитку, наприклад, затяжна рецесія, матиме далекосяжні наслідки для світової економіки і політичної рівноваги. Тим часом Європа залишиться головним джерелом економічної активності, але її політичний вплив буде залежати від того, чи буде вона послідовно просуватися до консолідації, особливо в галузі зовнішньої і оборонної політики, або ж національні держави віддадуть

перевагу поверненню собі суверенної влади і вирішуватимуть питання безпеки на континенті кожна окремо. По мірі того як будуть розроблятися і вводитися в експлуатацію родовища сланцевого газу і нафти щільних шарів, а також технології використання поновлюваних джерел енергії, Близький Схід, ймовірно, почне грати набагато меншу роль у глобальному енергетичному балансі і, отже, поступово втратить своє стратегічне значення. Тим часом глобальне потепління і супутнє танення полярних льодовиків підвищать стратегічне значення Арктики: стануть доступними не тільки її потужні природні ресурси, а й прибуткові морські маршрути, що з'єднують Європу, Східну Азію і Північну Америку.

Другу тенденцію уособлює технічний прогрес у галузі штучного інтелекту, робототехніки, обчислювальних технологій, методів комунікації і біогенетики, який істотно вплине на всі аспекти людської діяльності. Технічний прогрес поставить у центр відносин світових держав технологічну конкуренцію. Нові технології матимуть далекосяжні наслідки для відносин влади, що зв'язують державу, суспільство і індивідуума, й спричинять глобальну полеміку з приводу основних цінностей, громадянських прав і прав людини.

Третя тенденція стосується міжнародної системи, яка, ймовірно, збереже свою взаємопов'язаність, попри ослаблення процесу глобалізації в умовах, коли країни прагнуть відновити свій суверенітет шляхом зміцнення кордонів як у фізичному, так і в цифровому просторі. Ця взаємопов'язаність неминуче супроводжуватиметься певним ступенем взаємозалежності основних держав, і ті держави, які найбільш майстерно зможуть маніпулювати цими факторами, піднімуться на вершину глобальної ієрархії. Водночас ця взаємопов'язаність викличе транснаціональні проблеми, зокрема поширення екстремістських ідеологій, груп і злочинних організацій. Потрапивши до рук зловмисників новітні технології зможуть завдавати колосальні збитки. Зміни клімату теж відіграватимуть важливу роль у

глобальному порядку денному. Для вирішення цих проблем будуть потрібні деякі колективні ініціативи великих держав та інших країн світу.

Четверта тенденція пов'язана з тим, що нерівномірний економічний і технологічний прогрес створять нову структуру розподілу влади в світі. «Навряд чи це буде однополярна або біполярна система. Швидше за все виникне ціла низка центрів влади, що володіють більшими чи меншими можливостями, які в кінцевому підсумку впишуться в більш-менш стійку глобальну ієрархію. З позицій сьогодення, у КНР та США є найбільше шансів опинитися на вершині, тоді як інші країни, включаючи Росію, Індію, Японію і, можливо, деякі європейські держави, можуть зайняти в цій ієрархії гідні місця. Регіональні держави з'являться на Близькому Сході, в Африці та Латинській Америці. У цю суміш увійдуть і численні транснаціональні суб'єкти, в тому числі терористичні й кримінальні угруповання. І деякі з яких можуть мати значний вплив на світові справи» [6].

Розмірковуючи з приводу перспектив американо-російських відносин М. Лінд (професор Школи Ліндона Джонсона при Техаському університеті) вважає, що наразі залишається усього два стратегічних варіанти: стримування і розрядка. Ці два варіанти доповнюють один одного, оскільки мета стримування сьогодні – в тому, аби зробити завтра можливим введення переговорів про розрядку з позиції сили.

З цього погляду, в період першої «холодної війни» політика стримування була найбільш ефективною, коли вона поєднувала форми гонки озброєнь і ембарго, які підривали економічну базу СРСР. Найбільшими невдачами американської політики стримування стали війни в Кореї та В'єтнамі. Величезні фінансові та людські втрати США в ході цих двох конфліктів призвели до різкого падіння рівня підтримки політики стримування, яку праві маккартисти різко критикували в 1950-х і на початку 1960-х рр., називаючи її занадто миролюбною. Натомість у 1960-х і 1970-х рр. ліві виступали проти війни й вважали політику стримування занадто агресивною. У другій холодній війні – навіть більшою мірою, ніж у першій,

«США повинні користуватися своїми перевагами, в першу чергу технологіями та економікою». Уникаючи ризику опинитися втягнутими в тривалі й витратні опосередковані війни, США також мають уникати витрачання коштів військового бюджету на підготовку збройних сил до еventуальних війн з Китаєм на морі або до сухопутних війн з Росією, «яких ніколи не буде» [10]. М. Лінд доводить, що головний виклик для США становить змагання з Китаєм, що потребує злиття в єдиному комплексі геополітики і геоeкономіки. На його думку, якщо сучасна епоха й може характеризуватися як «друга холодна війна», значення в ній економічних інструментів перевищує вагу військових факторів, хоча й не витісняє їх повністю.

Суттєвий елемент полеміки стосується питання про те, яка з сторін має кращі шанси на перемогу в умовах нової «холодної війни». Хоча більшість західних авторів переконані у перевагах США, деякі оглядачі висловлюють відмінну точку зору. Приміром, оглядач авторитетного видання «The Washigton Post» Д. Мілбенк стверджував, що керівництво США саме прискорює демонтаж вигідного для Заходу ліберального міжнародного порядку. Цьому, на його думку, сприяло проголошене Д. Трампом рішення про виведення військ США з Сирії (грудень 2018 р.). Таким кроком Д. Трамп спантеличив союзників, які брали участь у кампанії проти «Ісламської держави», відкинув курдів, ізолював Ізраїль і «віддав Росії та Ірану весь Близький Схід». Невдовзі з'явилися повідомлення про те, що Д.Трамп наказав військам готуватися залишити Афганістан. З цього приводу Д. Мілбенк робить висновок, що жоден радянський лідер не вигадав би кращого сценарію, ніж той, який Д. Трамп створив для В. Путіна [11].

Хоча аргументи М. Мілбенка значною мірою обумовлені опозиційними настроями представників Демократичної партії у перебігу гострої американської внутрішньополітичної дискусії, його закиди на адресу Д. Трампа значною мірою спираються на реальні події та факти. Адже своїми заявами Д. Трамп «вбив клин між США і союзниками по НАТО в уявленнях

щодо майбутнього альянсу. Він зажадав повернути Росію до «Великої вісімки», з якої її вигнали за вторгнення в Україну. США пригрозили вийти зі Світової організації торгівлі і ввели мита, які сильно послаблюють організацію. Президент США відмовився від захисту прав людини, змирився з вбивством американського журналіста в Саудівській Аравії і налагодив стосунки з диктаторами по всьому світу. Президент США створив конфлікт з Європою через угоду з Іраном і кліматичні зміни. Однак Д. Трамп зустрівся з диктатором Північної Кореї, який не зробив жодної суттєвої поступки в питанні ядерного роззброєння. Окрім цього, втрачено довіру американців до виборів, міністерства юстиції, ФБР, судів і вільної преси. Зрештою було втрачено й двопартійний консенсус щодо загрози з боку Росії. 42% виборців-республіканців називають Росію союзником, про що свідчить опитування «Gallup». Для порівняння, в 2014 р. таких було лише 22% [11].

Відштовхуючись від цих тверджень, Д. Мілбенк задається питанням: «Чому Трамп розвалив так багато, отримавши натомість так мало?». Запропоновані пояснення перелічених нюансів у політиці республіканської адміністрації вписуються в контекст ініційованого демократами «Рашагейту» і ґрунтуються на підозрах про приватні переговори, які під час передвиборної кампанії 2016 р. Росія вела з представниками Д. Трампа про бізнес-операції і публікацію викрадених документів, які шкодили кандидату від демократів. «Тим часом Д. Трамп хвалив В. Путіна, а його команда послабила пункти платформи Республіканської партії, які стосувалися Росії». В 2018 р. у Гельсінкі «Трамп поставив порожнє слово Путіна вище тверджень американських розвідувальних служб. Американського президента постійно дратували наполегливі доводи його соратників про збереження санкцій проти Росії. І деякі з тих, хто ще міг чинити опір любові Трампа до Путіна, вже пішли, зокрема радник з національної безпеки Г. МакМастер, держсекретар Р. Тіллерсон, глава адміністрації президента Дж. Келлі та міністр оборони Дж. Меттіс. Цілі покоління американців платили велику ціну й несли важкий тягар повсюди – від Берліна до Сайгона і Гавани. Тепер, через 29 років після

падіння Берлінської стіни, Трамп банально подарував Москві перемогу в холодній війні, яка була їй не по зубах» [11].

Утім, на практиці процес глобальної конкуренції великих держав виглядає складнішим, а політика Д. Трампа навряд чи є настільки капітулянтською, як її зображають конкуренти з Демократичної партії. До певної міри змістовну складову міжнародних процесів висвітлюють позиції сторін на Мюнхенській конференції з проблем безпеки, яка щорічно проводиться з 1963 р. Цей форум виконує роль нейтральної платформи, де висловлюються підходи й позиції держав-конкурентів. Разом з тим Мюнхенська конференція вважається своєрідним барометром стану міжнародної стабільності, на якій представники провідних країн висловлюють свої оцінки та прогнози. В цьому контексті видається корисним аналіз матеріалів останньої, 55-ї Мюнхенської конференції, яка відбулася 15-17 лютого 2019 р.

Напередодні відкриття конференції, на початку лютого 2019 р. Д. Трамп оголосив про намір виходу США з Договору про знищення ядерних ракет середньої і меншої дальності (ДРСМД; англ. - Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty, INF). На першому етапі, з 2 лютого США в односторонньому порядку призупинили виконання всіх зобов'язань, які випливають з цього радянсько-американського договору, укладеного 1987 р. Цьому передувало подвійний ультиматум США і НАТО на адресу Москви з вимогою впродовж 60 днів припинити порушення його умов, пов'язаних з розробкою і розгортанням ракетної системи 9М729. Росії пропонувалося або ліквідувати ракети 9М729, або модернізувати їх, скоротивши дальність польоту. Російське керівництво зі свого боку виступило з погрозами і висунуло зустрічні звинувачення. Такий перебіг подій потенційно може спричинити ефект «ядерного доміно» – припинення решти американо-російських домовленостей з контролю над озброєннями.

Аргументуючи свою позицію, адміністрація Д. Трампа посилювалася на розвиток ракетних озброєнь КНР, яка не підлягала обмеженням ДРСМД. В

якості можливого способу розв'язання колізії, у Вашингтоні припускали розширення кола учасників угоди, якщо Росія припинить розробку ракет з дальністю від 500 до 5500 км, а Китай погодиться приєднатися до нової угоди, що передбачало б ліквідацію більшої кількості його ракетного потенціалу. Утім, за будь-яких обставин Китай навряд чи погодиться ліквідувати свої ракети середньої та меншої дальності, які становлять основу його оборонного комплексу.

Міжнародні оглядачі зауважували, що пропозиції США дістали підтримку всіх без винятку європейських союзників попри те, що в разі скасування ДРСМД саме Європа невдовзі становитиме мішень для нових російських ракет, поставлених на бойове чергування [33]. При цьому слід відзначити, що спочатку А. Меркель все ж таки вдалася до критики рішення США про вихід з ДРСМД, так само, як і з приводу позиції Д. Трампа по Ірану та Сирії.

Колізії, пов'язані з руйнуванням режиму контролю над озброєннями, привертають увагу до більш фундаментальної проблеми, пов'язаної з розхитуванням правил і норм міжнародної взаємодії. Оцінки глобальних тенденцій все частіше пов'язуються з руйнуванням ліберального світового порядку та марністю спроб повернення до колишнього стану. Експерті висновки зводяться до констатації, що міжнародна система вступила в нову епоху суперництва між великими державами. Стратегічні документи США визначають Китай і Росію як головних суперників, і багато хто з американських посадовців акцентує увагу на цій загрозі. Стратегічне мислення сучасного Китаю все частіше наголошує на поступовому занепаді США як наддержави, що згодом змусить американське керівництво відмовитися від світового панування. Як відзначається в доповіді Мюнхенської конференції з безпеки (2019 р.), документи китайської компартії втілюють віру, «що історія на боці Китаю», в це супроводжується все більш «напористою» поведінкою КНР за кордоном [34].

Погіршення відносин між Росією і Заходом уособлює небезпеку ескалації гонки новітніх озброєнь: «після майже трьох десятиліть стійкого скорочення озброєнь двома найбільшими ядерними державами, обидві країни в 2019 р. можуть змінити курс і відновити гонку озброєнь» [34]. В разі скасування ДРСМД США і Росія дістануть легальну можливість виробляти й приймати на озброєння ядерні ракети середньої дальності наземного базування, що відновлює спогади про ракетну кризу в Європі на початку 1980-х рр. В новій ситуації, звинувачуючи адміністрацію Д. Трампа у виході з договору, Кремль намагається отримати іміджеві здобутки. Адже в Москві розраховували на те, що НАТО не зможе прийти до консенсусу в питанні розгортання нових американських ракет в Європі, й тому Росія отримує перевагу. Однак під загрозою опинився ще один елемент режиму контролю над стратегічними озброєннями, який стримував небезпечне суперництво. Після скасування ДРСМД між США та Росією «дуже мало ймовірно, що вони продовжать дію договору СНО-3 про обмеження стратегічних ядерних озброєнь, термін якого закінчується в 2021 р.» [34].

З такою оцінкою погоджуються і російські експерти. На думку керівника неурядової Російської ради з міжнародних справ О. Картунова, після виходу США з договору про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності майже напевно не буде продовжений і Договір про скорочення наступальних озброєнь (СНВ-3), підписаний Б. Обамою і Д. Медведєвим у 2010 р. Таким чином світ вступає в період, коли впродовж певного часу доведеться обходитися без договорів про ядерні озброєння: «Це сіра зона, в якій будуть і взаємні звинувачення, взаємна критика, трохи воєнної істерії, обов'язково гонка озброєнь, можливо не в таких масштабах, як у частині холодної війни, але в певній формі вона обов'язково буде» [Цит. за: 35].

Важливе спостереження стосується прояву системних чинників як фактору, який сприяє розбалансуванню режимів контролю над озброєннями. Договори, які встановлювали контроль над озброєннями, а також регулювали їх обмеження та скорочення, відображали логіку колишньої біполярної

системи. Можна стверджувати, що вони надовго пережили свою епоху. Їх продовження чи перегляд змушують враховувати нову референтну базу, контури якої ще взагалі несформовані. Отож можна лише констатувати відсутність нової багатосторонньої системи контролю озброєнь, яка б підходила для міжнародного порядку, що формується. Хоча президент Д. Трамп натякав, що він разом з головою КНР Сі Цзіньпіном і президентом В. Путіним «почне переговори про припинення масштабної і безконтрольної гонки озброєнь», на даний час усі ці країни лише нарощують свої арсенали. Як зазначав В. Путін на своїй щорічній прес-конференції 2018 р., «по суті, ми зараз спостерігаємо розвал міжнародної системи стримування озброєнь, гонки озброєнь». За його словами, створення нових зразків військової техніки, таких як гіперзвукові ракети, стало необхідною відповіддю на рішення США вийти з Договору про ПРО і створення системи протиракетної оборони. На думку оглядачів, довгоочікуваний огляд американської ПРО, що вийшов в середині січня 2019 р., лише посилюватиме побоювання Москви з приводу того, що в якийсь момент Росія вже не зможе подолати протиракетну оборону США і, зазнавши нападу, втратить можливість нанести гарантований другий удар у відповідь [34].

Таким чином, якщо колишня «холодна війна» дала поштовх створенню механізму контролю над розповсюдженням зброї масового знищення і скороченню озброєнь двох головних ядерних держав, становлення багатополарності і прискорення технічного прогресу спричиняють кризу режиму контролю над озброєннями. Термін дії СНО-3 закінчується в 2021 р., й оскільки сторони не докладають зусиль для його продовження, використовувати механізми контролю озброєнь в новому геополітичному кліматі буде проблематично.

Відтак роль ядерної зброї зростає. Крім США і Росії, всі дев'ять держав, що володіють ядерною зброєю розширюють або модернізують свої арсенали, маючи намір домагатися переваги в умовах нової невизначеності. Нездатність стримати північнокорейську ядерну програму і прикра ситуація

довкола іранської ядерної угоди загрожують «ефектом доміно» в формі подальшого масового розповсюдження ядерної зброї [34].

Такий стан справ не дає підстав очкувати на створення ефективних механізмів контролю розгортання нових засобів воєнного нападу. Гіперзвукові ракети, що поєднують безпрецедентну швидкість і маневреність, можуть обходити будь-які наявні системи ПРО і радикально скорочують час реагування для того, проти кого спрямований ракетний удар. Проте гонка гіперзвукових систем вже почалася, і, ймовірно, її очолює Росія. Тим часом, важкі безпілотні літальні апарати з дальністю дії в тисячі кілометрів, такі як американський «Предейтор», вже поступили на озброєння 30 країн. Китай став провідним експортером ударних безпілотників. В умовах багатопольярної геополітичної конфігурації практично неможливо укладати двосторонні угоди, які встановлюють паритет між двома країнами й водночас усувають загрози з боку третіх сторін. Таким чином, «двостороння епоха» контролю над озброєннями закінчується. Але й багатосторонні інструменти контролю над озброєннями теж можуть припинити своє існування. Тому, вважають автори доповіді 55-ї Мюнхенської конференції з безпеки (2019 р.), державні органи, в чиїх руках знаходиться доля контролю над озброєннями, «повинні відновити активний пошук вирішення цієї проблеми» [34].

Дебати на 55-й Мюнхенській конференції з питань безпеки засвідчили суттєві розбіжності в ставленні провідних держав світу до тенденцій і перспектив багатосторонніх відносин. Серед них доцільно відзначити наступні:

- Відставання політичної свідомості від міжнародних реалій знаходить прояв у сподіваннях більшості представників європейських країн і міжнародних організацій на відновлення міжнародної стабільності та звичних правил гри.

- Посилення розбіжностей між політикою США та позиціонуванням більшості європейських країн, що спричиняє прояви напруженості і

відчуження у відносинах між американським керівництвом та ЄС та супроводжується евентуальними спробами зближення між Європою та Росією [16].

- Заклики представників ЄС, насамперед лідерів ФРН до активізації багатостороннього співробітництва залишаються без відповіді з боку інших провідних міжнародних акторів. Коли на 55-й Мюнхенській конференції А. Меркель запросила Китай приєднатися до переговорів про роззброєння між США та Росією, член Політбюро ЦК КПК Ян Цзечі відповів, що «Китай розвиває свої можливості суворо у відповідності зі своїми оборонними потребами, які не становлять загрози нікому іншому. Тому ми проти багатостороннього підходу» [36].

- Основними дискусійними проблемами, які є предметом принципових розходжень між США та провідними країнами ЄС, залишаються угода стосовно іранської ядерної програми від 14 липня 2015 р., відмова США від паризьких домовленостей щодо попередження кліматичних змін та посилення торговельних суперечностей.

- Російське керівництво продовжує спроби гри на суперечностях між США та ЄС, включаючи питання безпеки і контролю над озброєннями.

Висновки. Враховуючи складність міжнародної конфігурації на етапі формування багатополусної міжнародної системи доцільно зосередити увагу на тих відмінностях, які найбільшою мірою відрізняють сучасну системну динаміку від часів «холодної війни» 1940-х – 1980-х рр. Основна відмінність, на наш погляд, полягає у відсутності мобілізаційних чинників і ліній жорсткого розподілу, властивих біполярній добі. В минулому США та СРСР виступали як визнані лідери протилежних ворогуючих коаліцій, що дозволяло, подекуди не без певних труднощів, формулювати консолідований політичний курс, який мав підтримку учасників очолюваних ними блоків.

Доцільно відзначити, що силова мережа «холодної війни» 1940-х – 1980-х рр. мала різні ступені щільності. Більшість країн, які брали участь у «Русі неприєднання», мали асиметричні відносини зі США та СРСР, що

дозволяло їм грати на міжсистемних протиріччях й подекуди отримувати від цього суттєві вигоди. Переважна більшість цих країн не мала повноцінного нейтрального статусу, однак і втягування до в протистояння між блоками і соціальними системами вони також вважали недоцільним.

За сучасних реалій відновлення жорсткої схеми відносин і залежностей часів «холодної війни» 1940-х – 1980-х рр. виглядає абсолютно не реалістичним. Це пов'язано з багатьма чинниками, включно зі слабкістю очолюваних Росією євразійських міжнародних організацій, аморфністю таких об'єднань, як ШОС і БРІКС, поточним небажанням Китаю укласти формальний безпековий союз з Росією, загостренням суперечностей і конкуренції всередині трансатлантичного співтовариства. Останнє зауваження має принциповий характер тому, що без цілковитої згоди і підтримки союзників США навряд чи зможуть організувати суцільну економічну блокаду своїх опонентів та зробити політику стримування реальним зняттям забезпечення перемоги над супротивниками за допомогою невоєнних засобів.

Відзначимо, що за адміністрації Д. Трампа трансатлантичні відносини зазнали суттєвих випробувань, зумовлених позицією самого американського президента. Як зазначає оглядач британського видання «The Guardian» Н. Нугайред, «адміністрація Д. Трампа не тільки не любить Європейський Союз, але і хоче його знищити». Першим епізодом у серії недружніх випадів проти ЄС стала промова Д. Трампа у Варшаві (2017 р.), яка була просякнута «нативістським націоналізмом». Другим епізодом стали рішення Д. Трампа про перегляд торговельних тарифів (2018 р.) і відмова від таких ключових механізмів, як іранська ядерна угода та Договір про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності. До цього слід додати відверту підтримку прихильників Брексита, а також рішення вивести з Сирії американські війська. Все це безпосередньо зачіпає європейські інтереси і символізує розкол між Європою і США. Європейське турне держсекретаря США М. Помпео в лютому 2019 р. стало третім епізодом у цій атаці, ініціатори якої

мають намір використовувати існуючий всередині ЄС розкол між сходом і заходом [17].

Ще більш наочно антиєвропейський підтекст простежується в діях радника президента США з національної безпеки Дж.Болтона, який заперечує наміри «глобалістів» оплутати національні держави павутинням міжнародних норм і угод, які обмежують їх суверенітет. Звинувачуючи ЄС в антиамериканізмі, посадовці адміністрації США намагаються водночас поставити ЄС під свій контроль і сприяти його дестабілізації, поєднують тактику економічного тиску з розширення поставок американських озброєнь. При цьому всі ці заходи «є лише проявом більш широкої ідеологічної битви за глобальну владу» [17].

Очевидно, що свідомо протидія європейському проекту з боку США не сприяє політичній єдності трансатлантичного співтовариства. За таких обставин країни ЄС здебільшого не бажають втягуватися до системного протистояння з РФ у дусі нової «холодної війни». Хоча в 2014 р. дестабілізуючий вплив російського ревізіонізму викликав занепокоєння з боку європейських лідерів, відчуття небезпеки, пов'язане з імовірністю російської експансії, поступово вщухає – так само, як і після російсько-грузинської війни 2008 р. Це обумовлює специфічне ставлення європейських політиків до політики Росії. Європейці не хочуть миритися ані з вогнищем війни на сході Європи, ані втягуватися в довгостроковий політичний конфлікт з РФ через його економічну збитковість і непередбачуваність потенційних наслідків. Так само, європейські політики, які не відчують прямої загрози з боку КНР, з відвертою недовірою сприймають ознаки назрівання стану «холодної війни» в американо-китайських відносинах.

Хоча головні політичні передумови і загальний перелік засобів «холодної війни» 1940-х – 1980-х рр. не відповідають реаліям сьогодення, саме повернення конфронтаційних відносин між великими державами в міжнародну практику може розглядатися як часткове відновлення певних форм і стереотипів на новому етапі еволюційного розвитку.

В прогнозуванні еволюції міжнародних відносин вимальовується цілком реальна перспектива встановлення ієрархічної багатопольної системи асиметрично-конфронтаційного типу. Проте конфронтаційні форми відносин навряд чи набудуть значення абсолютного стандарту. Їх інтенсивність відрізнятиметься у різних регіонах і матиме скоріше вибіркоче поширення в двосторонніх форматах. З огляду на це поняття «холодної війни» нового типу виглядає цілком придатним для позначення відносин конкуренції та суперництва між окремими державами, які застосовують одна проти одної переважно невоєнні форми тиску і впливу з метою змусити іншу до бажаних форм зовнішньополітичної поведінки. Подібно до політики стримування, яка була одним із головних компонентів колишньої «холодної війни», сучасні невоєнні («гібридні») методи тиску відображають прагнення здобути політичні та економічні результати за умов, коли застосування воєнної сили видається або неможливим, або небажаним.

Актуалізація тематики «холодної війни» 1940-х – 1980-х рр. пов'язана з численними зверненнями науковців і політиків до її досвіду та історичних перипетій, у яких вони шукають схожість з теперішніми тенденціями. Дослідження наукового дискурсу особливостей та специфіки новітньої фази суперництва між провідними державами загалом засвідчує полемічний характер як самого поняття, так і складових елементів феномену нової «холодної війни». Основні розбіжності стосуються питань про джерела її виникнення, головних винуватців та системного виміру нових форм відносин конфронтаційного типу.

Використання поняття «нова холодна війна» загалом придатне для визначення та описання конфронтаційної моделі у відносинах між США та Росією, а також, потенційно, між США та КНР, якщо погіршення відносин між ними і надалі триватиме. В процесі формування багатопольної міжнародної системи позиція європейських країн, за небагатьма винятками, залишається переважно вичікувальною. З урахуванням цієї обставини

доцільно відзначити, що в сучасних умовах протиріччя в душі «холодної війни» виявляються здебільшого на рівні двосторонніх відносин.

Список використаних джерел:

1. Burns W.J. The Lost Art of American Diplomacy. Foreign Affairs. May/June 2019. Vol. 98, № 3. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2019-03-27/lost-art-american-diplomacy>
2. Browne R. US Navy re-launches Cold War era fleet with an eye on Russia. CNN Politics. August 24, 2018: веб-сайт. URL: <https://edition.cnn.com/2018/08/24/politics/us-navy-fleet-russia/index.html>
3. Burt R., Craner L. On Russia we need diplomacy, not just sanctions. The Hill online. 17.08.2018: веб-сайт. URL: <https://thehill.com/blogs/congress-blog/foreign-policy/402319-on-russia-we-need-diplomacy-not-just-sanctions>
4. Garthoff R.L. The Great Transition: American-Soviet Relations and the end of the Cold War. Washington, D. C. : Brookings Institution, 1994. XV, 834 p.
5. Gates R. Duty: Memoirs of a Secretary at War. New York : Alfred A. Knopf, 2014. 640 p.
6. Graham Th. U.S.-Russian Relations in a New Era. The National Interest. January 6, 2019. URL: <https://nationalinterest.org/feature/us-russian-relations-new-era-40637>
7. Carpenter T.G. NATO Partisans Started a New Cold War With Russia. The American Conservative. December 27, 2018. URL: <https://www.theamericanconservative.com/articles/how-nato-partisans-started-a-new-cold-war-with-russia/>
8. Коен С. «Вопрос вопросов»: почему не стало Советского Союза? М. : АИРО–XXI, 2011. 216 с.
9. Cohen St. New Cold War Dangers. The Nation. December 5, 2018: веб-сайт. URL: <https://www.thenation.com/article/new-cold-war-dangers/>

10. Lind M. Cold War II. National Review. May 28, 2018. Vol. LXX, No. 10. URL: <https://www.nationalreview.com/magazine/2018/05/28/us-china-relations-cold-war-ii/>
11. Milbank D. It's official. We lost the Cold War. The Washington Post. December 21, 2018. URL: https://www.washingtonpost.com/opinions/its-official-we-lost-the-cold-war/2018/12/21/1c3b52b0-0565-11e9-b5df-5d3874f1ac36_story.html?noredirect=on&utm_term=.655a424e19a0
12. Fridman O. Avoiding a New Cold War: The World Needs a Wind of Change. The Diplomat. December 05, 2018. URL: <https://thediplomat.com/2018/12/avoiding-a-new-cold-war-the-world-needs-a-wind-of-change/>
13. Haass R.N. Liberal World Order, R.I.P. Project Syndicate. March 21, 2018: веб-сайт. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/end-of-liberal-world-order-by-richard-n--haass-2018-03?barrier=accesspaylog>
14. Haass R. How a World Order Ends: And What It Comes in Its Wake? Foreign Affairs. January/February 2019. Vol. 98, No. 1. P. 22-30.
15. Ekdal N. The war that never ended. Axxess magasin. 2008. Nr. 8. URL: <http://axess.se/magasin/english.aspx?article=296>
16. Marjanović D. Žestoko polaganje karata u Munchenu: Trans-atlantski raskol, Rusija se nada Europi kao utješnoj nagradi, ali tu je već i američka vlast iz sjene. Advance. 18.02.2019. URL: <https://www.advance.hr/tekst/zestoko-polaganje-karata-u-munchenu-trans-atlantski-raskol-rusija-se-nada-europi-kao-utjesnoj-nagradi-ali-tu-je-vec-i-americka-vlast-iz-sjene/>
17. Nougayrède N. Why Trump and his team want to wipe out the EU. The Guardian. 18.02.2019. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/feb/18/trump-pompeo-bolton-eu-eastern-european-states>
18. Pinatel J.-B., Husson E. La planète est-elle plus instable que jamais maintenant qu'il n'y a plus de gendarme du monde évident? Atlantico. 28/02/2019: веб-сайт. URL: <https://www.atlantico.fr/decryptage/3567061/la-planete-est-elle->

plus-instable-que-jamais-maintenant-qu-il-n-y-a-plus-de-gendarme-du-monde-evident--jean-bernard-pinatel-edouard-husson

19. Raitasalo J. The Hidden Benefits of Great-Power Conflict with China and Russia. The National Interest. February 3, 2019. URL: <https://nationalinterest.org/feature/hidden-benefits-great-power-conflict-china-and-russia-42932> <https://inosmi.ru/politic/20190204/244510632.html>

20. Магда Е. Белые лебеди. Корреспондент. 2018. № 21 (9 нояб.). С. 20-25.

21. Манжола В.А. «Холодна війна». Українська дипломатична енциклопедія. [У 2-х т.]. Т. 2. К.: Видавництво «Знання України», 2004. С. 677-678. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe>

22. Міжнародні відносини та світова політика: підручник / кер. авт. кол. В. Ю. Крушинський; за ред. В.А. Манжоли. К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. 863 с. С. 61-94.

23. Орлова Т.В. Історія сучасного світу (XV-XXI століття): навчальний посібник. Київ : Вікар, 2008. 552 с.

24. Толстов С.В. Ознаки та особливості нової «холодної війни» // Зовнішні справи. 2019. № 4-5. С. 5-10.

25. McFaul M. From Cold War to Hot Peace: An American Ambassador to Putin's Russia. Boston, MA: Houghton Mifflin Harcourt, 2018. XIII, 486 p.

26. Cohen S.F. Who Is Responsible for the New US-Russian Cold War? A discussion of the Stephen F. Cohen – Michael McFaul debate. The Nation. May 16, 2018. URL.: <https://www.thenation.com/article/who-is-responsible-for-the-new-us-russian-cold-war/>

27. Асанов Д. Холодная война. Большая советская энциклопедия. М.: 1969-1978. Т. 28 (1978). С. 346, ст. 1026.

28. Cold War (International Politics). Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/Cold-War/Toward-a-new-world-order>

29. Михеев В. Россия–США: в Кэмп-Дэвиде забит последний гвоздь в гроб «холодной войны». Известия. 3 февраля 1992. С. 4.

30. Жигалкин Ю. Новая версия холодной войны. Прогнозы кремленолога Стивена Коэна. Радио Свобода. 27 Апрель 2019: веб-сайт. URL: <https://www.svoboda.org/a/usa-today-cold-war-russia-us/29906933.html>

31. Кутб Абдулхамид. Вашингтон и Москва... Новая холодная война. Ash-Sharq Al-Qatari. 04.09.2017. URL: <https://www.al-sharq.com/news/details/510663>

32. Маркус Дж. Россия против Запада: новая холодная война или еще нет? BBCRussian.com. 1 апреля 2018: веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-43610405>

33. Сидоренко С. Китай, а не Росія: приховані причини виходу США із ядерної угоди з Москвою. Європейська правда. 15 лютого 2019: веб-сайт. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/02/15/7092875/>

34. Munich Security Report 2019: "The Great Puzzle: Who Will Pick Up the Pieces?". URL: <https://www.securityconference.de/en/publications/munich-security-report/>

35. Аксенов П. Конец "золотого века": ждет ли нас новая гонка вооружений после отказа США от ДРСМД? BBCRussian.com. 1 февраля 2019: веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-47043671>

36. Kauffmann S., Wieder Th. A Munich, le fossé se creuse entre Etats-Unis et Europe. Le Monde. 18.02.2019. URL: https://www.lemonde.fr/international/article/2019/02/18/a-munich-le-fosse-se-creuse-entre-etats-unis-et-europe_5424724_3210.html